

ЧАС КАМЕНЮ

Про пам'ять і біль трьох поколінь

Олександр Панасюк

Філософсько-психологічна проза

Літературна редакція, 2026

© Олександр Панасюк, 2025–2026

Усі права захищено.

Будь-яке відтворення, поширення або використання тексту без письмової згоди автора заборонено, крім випадків, передбачених законодавством.

Літературна редакція підготовлена на основі авторського рукопису «Час каменю».

Зміст

Слово автора.....	1
Пролог. Відлуння.....	2
Розділ I. Час каменю.....	3
Розділ II. Час заліза.....	7
Розділ III. Час дзеркал.....	11
Епілог. Тиша.....	14

Слово автора

Довго я не розумів, чому в родинях люди так рідко обіймаються. Чому слова застрягають у горлі, а почуття ховаються за справами, наче жарини під попелом. Чому ми — живі, а мовчимо, ніби боїмося зігріти світ своїм теплом.

Коли став старшим, збагнув: це не холод — це спадщина. Моя мати пам'ятала небо, з якого ворожі літаки стріляли по колонах біженців. Я пам'ятаю холодне залізо, що не скаржиться. А мої діти пам'ятають екрани, на яких усе гарне, але ні до чого не можна доторкнутися.

І між нами — не прірва, а відлуння. Воно тягнеться крізь десятиліття, змінює звучання, але не сенс. У ньому живе пам'ять болю, праці, гордості й любові, яку не встигли висловити. Кожен із нас несе це відлуння в собі, навіть якщо вдає, що не чує.

Ця книга — не звинувачення і не сповідь. Це спроба зрозуміти, як біль стає мовою і як любов виживає без слів. Чому наші матері не знали, як бути ніжними, чому наші батьки не вміли говорити, а ми часто не вміємо розпізнати власні почуття.

Світ змінився, але людина залишилася тією самою. Той, хто колись падав обличчям у землю, тепер падає в тишу. А може, саме в цій тиші й з'являється шанс нарешті почути одне одного — по-справжньому.

І якщо бодай хтось, дочитавши, згадає свою матір, зателефонує батькові чи просто покладе руку комусь на плече — значить, час каменю марно тріснув.

Пролог. Відлуння

Коли стріляють по колоні біженців, земля не кричить — вона ковтає крик.

Маленька дівчинка падає в багнюку, затуляє руками вуха й відчуває, як під нею тремтить поле. Війна ще не знає її імені, але вже залишає мітку на її долі.

Відтоді вона боїться не смерті, а звуків, надто схожих на гуркіт літака. І не вміє обіймати: руки, звиклі до важкої праці, не знають, як бути м'якими.

Минають десятиліття.

Її син лагодить трактори, п'є чай із гранчастої склянки, лається на світ, але мовчить, коли болить. Він схожий на залізо — гнеться, та не ламається. Іноді йому здається, що краще не розуміти, ніж розуміти й не знати, що з цим робити.

А його діти живуть у часі, де вже не треба падати на землю, щоб урятуватися. Тут падають хіба що охоплення й кількість лайків. Вони багато говорять про почуття, але не завжди встигають їх прожити. Ставлять батькам діагнози й діляться цитатами про «особисті кордони». Їм часом здається, що біль — це слабкість, а співчуття — помилка старого коду.

Та десь під шкірою часу живе відлуння: у кожному з них звучить той самий дитячий крик з-під літака.

Вони просто не знають, що це — їхній спільний крик.

Розділ I. Час каменю

Вона запам'ятала не обличчя — звуки.

Рев мотора над головою, пронизливий свист, потім глухий удар — і земля, ніби жива, вигинається, здригається, тремтить усім тілом. Маленька дівчинка, босоніж, у подертій сукні, падає в багнюку, затуляє голову руками, а небо рветься на шматки, наче старе простирадло, — під крики жінок, під іржання коней, під той звук, що потім снитиметься їй усе життя.

Вона ще не знає слів «страх», «смерть», «життя». Усе це поки що лише звуки, запахи й поштовхи в грудях. Її дитинство починається з того, що люди біжать, а літак наздоганяє. І коли все стихає, залишається тільки дзвін у вухах та смак землі на губах.

Цей смак вона відчуватиме завжди — у хлібі, у пилюці, у сльозах, у самій суті життя.

Село житиме далі, ніби нічого не сталося. Оратимуть, сіятимуть, ховатимуть, народжуватимуть — і знову оратимуть. Дітей називатимуть на честь убитих братів, собак — на честь сіл, яких уже немає.

А дівчинка мовчатиме. Не зі страху — зі звички. Слова, сказані вголос, тоді надто легко могли обернутися на крик.

Коли війна піде, вона не забере із собою страх — лише змінить його форму. Тепер страшно буде, що не вистачить хліба. Що корова захворіє. Що чоловік не повернеться. Що син полізе на дах і впаде.

Страх стане частиною любові, як сіль у тісті: без неї смак не той, а пересиплеш — гірчитиме.

Вона виросте непомітно. Просто одного дня перестане бути дитиною — накинє хустку й візьме відро. У житті все буде просто: або робиш, або не живеш.

Йтиме босоніж весняною багнюкою, з посинілими нігтями й втомою, що вже тоді буде дорослою. Увечері, коли вітер шарпатиме старі дахи, сидітиме біля печі й митиме руки — коричневі від землі, потріскані, наче сама глина в них стомилася.

Заміж вийде рано, майже з потреби, — за чоловіка з тінню в очах і руками, що пахнуть залізом. Він говоритиме рідко. Мовчання між ними буде не порожнім, а важким, як пара над киплячим самоваром. Вони розумітимуть одне одного без слів, бо кожне слово може відкрити біль, а біль — розкіш для тих, у кого є час плакати.

Її чоловік повернеться не героєм, а людиною, якій сняться чужі очі. Житимуть вони впритул — у домі, поділеному навпіл. В одній половині — колишня дружина з сином. В іншій — вони, трое дітей, старі батьки й вічна втома.

Крізь тонку стіну буде чути, як сміється чужа дитина. Іноді чоловік сидітиме, слухатиме той сміх і довго дивитиметься у вікно. Вона робитиме вигляд, що не помічає. Потім вийде на двір, помие миску, витре руки об фартух і тихо скаже:

— Бог тобі суддя, Іване. Нам жити треба.

Вона не плакатиме. Плакати — це ніби відчинити двері на мороз. Краще загорнутися в тепле мовчання й робити те, що треба.

Вранці — до колгоспу, увечері — прання, вечере, діти, розмови крізь зуби. Чоловік буде грубим, сусідка — заздрісною, життя — довгим, як осінь без сонця. Але в кожному її русі житиме тиха сила — така, ніби сама земля в ній терпить і не здається.

Вона не знатиме, що це називається емпатією. Просто відчуватиме чужий біль і не зможе пройти повз. Віддасть останнє яйце сусідці, яка потім іще й осудить її за брудний посуд. Підгодує худого пса, бо той «дивиться, як людина». Мовчки підніматиме все, що впало, — дитину, відро, чужу надію.

Її не фотографуватимуть, не хвалитимуть, не ставитимуть за приклад. Такі жінки — як фундамент: їх помічають лише тоді, коли дім уже тріщить.

Діти ростимуть, як трава на межі, — без пестоців, але вперто. Вона вчитиме їх не скиглити, не просити, не вихвалитися.

— Людей треба жаліти, — казатиме вона. — Навіть злих. Вони теж голодні.

Та самій собі тієї жалості не залишить ані краплини.

Робота в колгоспі — як життя в колесі. Улітку — спека, восени — багнюка, взимку — сніг у чоботях, навесні — безнадія, що знову нічого не зміниться. Іноді вона дивитиметься в небо й думатиме, що Бог, якщо й є, втомився не менше за неї. А потім ітиме далі — тягти плуга, носити снопи, годувати всіх, крім себе.

Її серце битиметься рівно, як метроном: день — ніч, праця — сон, крик — мовчання.

Іноді, дуже рідко, вона дозволятиме собі розкіш — сісти біля вікна. Дивитися, як вечір стікає полями, як поволі повертаються з пасовиська корови, як старі йдуть із палицями, немов ведуть за собою тіні.

У такі миті їй здаватиметься, що час зупинився, а вона сама стала частиною цього краєвиду — не жінкою, а каменем, теплим від прожитого життя.

Усередині все давно вигорить, і в тому попелі залишиться одне відчуття: страшний, але праведний обов'язок жити далі.

Жити — навіть коли не хочеться.

Жити — навіть коли ніхто не дякує.

Жити — бо діти мають бачити, що людина може вистояти.

Так, мовчки, без слів і сповідей, вона передаватиме їм свою віру — не церковну, а земну. Віру в те, що добро — це не почуття, а дія. Що любов — це не слова, а те, як ти стоїш до останнього, поки надворі вітер, багнюка й голод, а в тебе на руках троє малюків і вічний страх у грудях, який ти ховаєш за тихим:

— Нічого, переживемо...

Розділ II. Час заліза

Він народився в домі, де все скрипіло: підлога, двері, саме життя.

Уночі, коли мати думала, що діти сплять, було чути, як вода крапає зі стріхи в іржаве відро, як хтось зітхає за стіною, як по даху шкребеться вітер. З дитинства він звик, що навколо немає ані тиші, ані спокою — лише постійний рух, важкий і невідворотний, як хід коліс під укіс.

Його дитинство пахло димом, коров'ячим гноєм і машинним мастилом — усе впереміш. Жили вони скромно, але не злиденно, бо мати вміла витягти життя за волосся з будь-якої ями.

Він часто бачив, як вона ночами латала чужий одяг, відміряла борошно, щоб вистачило до зарплати. Вона не скаржилася. Ніколи. Навіть коли руки набрякали від холоду, тихо розтирала їх і шепотіла:

— Терпи, сину, все буде добре.

А він знав: це «добре» — не про щастя, а про те, щоб дожити до ранку.

Школа була за шість кілометрів. Дорога — болото й калюжі по коліна. Взимку — замети, влітку — пил. Він ходив із дерматиновим портфелем, на якому іржавіли застібки, і пишався, що не боїться темряви.

Учитися йому вдавалося, але він швидко зрозумів: відмінники потім їдуть, а решта залишаються ремонтувати трактори. І це слово — «залишаються» — засіло в ньому назавжди.

Коли почалися комсомольські будови, він рвався туди — мріяв побачити місто, великі дороги, чужі обличчя. Але мати сказала:

— Поїдеш — з ким я залишуся?

І він залишився. Так уперше поступився мрією, послухавшись совісті. І відтоді робив це часто.

Робота в майстерні пахла гарячим залізом і потом. Він любив звук гайкового ключа — чесний звук, як правда. Коли залізо слухається рук, світ хоча б на мить стає зрозумілим.

Він не вмів командувати людьми, зате машини слухалися його без зайвих слів. Бруд під нігтями не бентежив, мозолі не соромили — усе це було знаком чоловічої гідності: мовчазної, простої, без позолоти.

Він ріс, старів, але не помічав. День був схожий на день, тиждень — на тиждень. Лише згодом, коли одного разу побачив у дзеркалі очі свого батька, зрозумів, як час підмінив його — тихо, без дозволу.

Усередині щось стиснулося. Хотів покликати матір, але її вже не було.

На кладовищі стояв її хрест — скромний, із потемнілою табличкою. Він довго мовчав, кутив і думав, що вона пішла, так і не дізнавшись, що він уміє сумувати.

З дружиною в них було все, як у всіх: не гірше, але й не казка. Вона була жінкою з характером, роботящою, та з роками теж закам'яніла. Діти вимагали турботи, життя — грошей, здоров'я — спокою. А спокою не було.

Він намагався лагодити все: кран, дах, стосунки. Тільки останнє не лагодилося. Слова між ними іржавіли, як дріт під дощем: спершу лише скрипіли, потім ламалися.

Він звик мовчати, бо вірив, що мовчання не ображає. А потім — бо мовчати легше, ніж вимовляти слова, яких усе одно не зрозуміють.

Діти росли — швидкі, розумні, дедалі чужіші. Він пишався ними, але не знав, як це показати. Коли приносили п'ятірки — просто кивав. Коли просили модних речей — бурчав, але знаходив гроші. Коли дорослішали — губився.

Хотів поговорити по-чоловічому, як із рівними, та діти вже жили в іншому світі — з гаджетами, психологами й фразами про «дитячі травми». Йому це здавалося дурницею, але сперечатися не хотілося.

Лише іноді, вночі, у порожньому домі, він думав: «Може, й справді я недодав їм ніжності. Може, й справді став надто залізним».

Та що він міг дати їм, окрім рук, на яких завжди були мастило й мозолі? Він сам не знав, який вигляд мають пестоці. Його не вчили обіймати — його вчили тримати.

Старість підкралася тихо — не з сивиною, а із самотою. Спершу діти виїхали, потім дружина перестала дивитися в очі. Залишилися майстерня, собака і старий приймач, у якому хрипів голос диктора.

Він виходив на двір, сідав на табурет, курих і слухав, як цвіркать коники. У снах приходила мати — та сама, що колись тримала його за руку й казала:

— Живи, сину, і не плач.

Він не плакав. Навіть тоді, коли зрозумів, що залізо іржавіє не від води, а від забуття.

Тепер його діти вчать інших «жити усвідомлено». Розповідають у мережі про токсичних батьків, пишуть, що треба вміти відпускати минуле.

Він не сердиться. Просто дивиться на екран, де усміхаються його онуки, і тихо каже в порожнечу:

— Відпускайте, діти. Тільки не забудьте, на чиїх плечах стоїте.

Потім гасить цигарку, зачиняє двері майстерні й іде спати. Його сни тепер тихі: там немає машин і шуму — лише земля, мати й запах хліба.

І щоразу, прокидаючись, він думає: якби можна було почати спочатку, він прожив би життя майже так само — важко, чесно. Тільки частіше говорив би вголос те, що все життя носив у собі.

Розділ III. Час дзеркал

Вони народилися не під бомбардуваннями, а під шум телевізора. Їх не хрестили у воді — їх купали у звуках реклами.

Світ довкола був ситішим, яскравішим, безпечнішим. І саме від цього всередині зростав тихий неспокій, ніби десь заховано щось головне, чого їм не показали.

З дитинства їм казали:

— Ти особливий. Головне — вір у себе.

Їм не треба було орати, щоб поїсти. Не треба було терпіти, щоб вижити. У них були їжа, одяг, увага, екрани. Та чим більше вони мали, тим сильніше часом порожніло всередині. Ніби разом із комфортом у дім увійшов холод — невидимий, але постійний.

Вони не розуміли, навіщо працювати руками. Їхні руки були чистими, але нудьгували. Вони легко навчалися, розважалися, сперечалися про сенс життя, писали листи про щастя, але самого щастя не завжди відчували.

Коли їм було боляче, вони не йшли до людей — ішли в інтернет, туди, де можна поскаржитися й отримати лайк замість обіймів.

Вони не пам'ятали запаху машинного мастила, не знали, як дзенькає ключ у долоні чи як пахне щойно спечений хліб. І тому життя здавалося їм чимось, що мусить бути гарним, а не справжнім.

Усе, що виходило за межі зручності, вони часом називали «токсичним». А тих, хто не підтакував їхній крихкості, — «порушниками кордонів».

Вони вирости серед слів, яких так бракувало їхнім батькам. Та слова без учинків ставали надто гучними. «Люблю» звучало як декларація, а не дія. «Прощаю» — як вистава. Вони звикли не стільки жити, скільки пояснювати, як треба жити, ніби мали інструкцію до життя, але не саме життя.

Вони дивилися на своїх батьків — на тих мовчунів із мозолями — і не розуміли: навіщо терпіти, навіщо тягти, навіщо працювати до ночі. Їм здавалося, що це дурість, рабство, психологічна травма.

І тому вони тікали — від праці, від обов'язку, від пам'яті. Туди, де можна бути легкими, красивими, впевненими.

Але в тиші, коли екран гаснув і голос коуча стихався, у них щось тремтіло — слабкий відгомін старого звуку, того самого, під який маленька дівчинка колись падала обличчям у землю.

Відлуння, передане через роки, через родинну пам'ять, через мовчання.

Вони не знали, що це за біль. Не могли пояснити, звідки береться клубок у горлі, коли, здавалося б, усе гаразд. Називали це стресом, втомою, недолюбленістю. А може, це була пам'ять роду, від якої вони так довго відверталися.

Вони навчилися гарно говорити про любов, але не завжди вміли любити так, щоб залишатися поруч, коли болить. Їм здавалося, що емпатія — це лайк і фраза

«тримайся». Вони плутали доброту зі зручністю, а співчуття — з маніпуляцією.

І все ж десь глибоко, за шарами тренінгів і глянцем упевненості, жила туга за справжнім.

За запахом землі після дощу.

За батьковим мовчанням, у якому ховалася ніжність.

За материнським поглядом — суворим, але теплим, як сонце крізь пилюку.

Вони соромилися це визнати, бо їх учили бути сильними й усвідомленими. Та іноді, пізно вночі, сидючи перед чорним екраном, ловили себе на думці:

«Ми говоримо про все, але не вміємо бути живими. Ми розумніші — та чи не бідніші душею?»

У цьому дзеркальному часі людина бачить себе не як особистість, а як відображення. Кожен шукає світло, але боїться вогню. Кожен хоче любові, але ставить фільтр між серцями.

І десь за всіма цими віддзеркаленнями, за словами, теоріями й страхом почуттів, усе ще жевріє іскра старого вогню — того, що зберігався в руках жінки, яка після війни місила тісто, і в очах чоловіка, який мовчав, але не зраджував.

Вони — продовження тих людей, навіть якщо не хочуть бути на них схожими.

І поки їхня душа бодай раз здригнеться від чужого болю, поки хоч один із них зупиниться й просто обійме, а не пояснюватиме, — час дзеркал іще не переміг.

Епілог. Тиша

Спочатку — тиша.

Та, що старша за всі слова. Не мертва, не холодна — глибока, як земля після дощу. Вона дихає. І в цьому подиху — все, що залишилося від трьох поколінь.

Десь у темряві сидить стара жінка. Вона давно померла, але душа її не полишила світу — блукає ночами, заглядає у вікна, де ще горить лампа.

Вона бачить сина — сивого, втомленого, того самого хлопчика, якого колись учила терпіти. Він сидить на самоті, тримає в руках кухоль із давно вистиглим чаєм і не знає, що мати поруч.

Якби обернувся — відчув би запах хліба й землі. Та він не обертається. Він звик жити з тими, кого вже немає.

Вона усміхається, ніби каже:

— Нічого, сину. Тепер і я відпочину.

А десь в іншому домі, освітленому м'яким світлом монітора, сидять її онуки. У навушниках — музика, у телефоні — життя. Вони говорять одне одному, що світ складний, що батьки їх не розуміли, що їх недолюбили.

Але всередині, під усіма цими словами, гуде щось давнє, як низький гул у землі перед грозою.

То — пам'ять роду.

То — поклик тих, хто вижив і дав їм змогу жити — й навіть мати право скаржитися.

І один із них раптом закриває ноутбук, бере телефон і пише матері:

«Мамо, а може, дід просто не вмів говорити?..»

У ту мить десь у повітрі ворухнеться теплий вітер, ніби хтось старий і добрий видихнув із полегшенням.

Світ тепер інший. Їм не доводилося орати, щоб вижити; їхнє дитинство не минало під гуркотом літаків. Та десь у кожній людині живе перший крик — із дитинства, із самої серцевини болю.

Він уже не лише лякає. Він нагадує: усе, чим ми є, — це також пам'ять про тих, хто не опустив рук.

І якщо бодай один із цих нових, сучасних, упевнених раптом зупиниться, погляне на старого батька й не засудить, а просто покладе руку йому на плече — не для жесту, а від серця, — тоді коло замкнеться.

Час каменю, час заліза, час дзеркал — усе це один і той самий час, лише з різною температурою болю.

І, можливо, спасіння не в тому, щоб до кінця зрозуміти одне одного, а в тому, щоб не стирати слідів.

Хай у кожному залишиться трохи землі, трохи заліза й трохи дзеркала, щоб людина не забула: життя — це не лекція коуча, а шлях, який хтось уже пройшов раніше, залишивши тобі стежку.

КІНЕЦЬ

© Олександр Панасюк